

УДК 329 (473)

ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)**Наталія Шестак**

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології та державного управління,
вул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail: natalia.shestak@mail.ru*

Проаналізовано особливості типології політичних партій у перехідних суспільствах, у тому числі типологізація Г. Кітчельта, К. Джанди, Р. Гантера.

Охарактеризовано головні типи політичних партій в Україні, специфіку їхнього утворення.

Ключові слова: партія, партійна система, партійна система України, всеохоплюючі партії, картельні партії, кадрові партії.

Типологія належить до методів вивчення явищ і процесів політичної дійсності з допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у котрих фіксуються найважливіші структурні чи функціональні особливості досліджуваних об'єктів. Вона ґрунтується на понятті типу як одиниці розчленовування реальності, конкретної ідеальної моделі об'єктів, що історично розвиваються.

Своєрідні особливості функціонування перехідних суспільств не могли не відобразитися на специфіці партійних організацій у них. Крім того, логіка розвитку партійних структур у перехідних суспільствах залежить і від загальної логіки розвитку політичних партій у постіндустріальних суспільствах. Одночасно у реальній політичній практиці важко знайти ідеальні типи партій. Зазвичай, можна розглядати лише наближення політичної партії за ознаками до того чи іншого типу та поєднання ознак різних типів усередині однієї структури.

Існуючі типології політичних партій були сформовані за результатами досліджень у країнах Західної Європи та США, що зумовлює обмежені можливості їхнього використання для країн посткомуністичних, у котрих відбулась і відбувається системна трансформація – перехід до демократії.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування та головні типи політичних партій у перехідних суспільствах. Для цього необхідно розв'язати такі завдання: а) охарактеризувати розвиток партійних систем у перехідних суспільствах; б) визначити й описати основні типи політичних партій у перехідних суспільствах, у тому числі й в Україні.

У політичній науці є велика кількість типологій політичних партій. На нашу думку, для їхнього вивчення потрібно застосовувати типологію, що враховує специфіку еволюції суспільств. Адже, типології, створені за ідеологічним критерієм, а також членства, методів діяльності можна використовувати для різних типів суспільств, зокрема й трансформційних.

Отже, за основу доцільно взяти типологію партійних структур, критерієм якої є історичні періоди їхнього розвитку, тобто залежність від типу суспільств. У зв'язку з цим виокремимо такі типи політичних партій: аристократичні угруповання; політичні клуби; масові політичні партії (цю тріаду запропонував М. Вебер). З урахуванням розвитку постіндустріальних суспільств назвемо ще всеохоплюючі партії, картельні партії, партії «нової хвилі» (постматеріальних цінностей).

Політичні партії, котрі формуються в нових демократіях діють зазвичай відповідно до принципів всеохоплюючих і картельних партій. Всеохоплюючі партії набувають ознак, не властивих їхнім попередникам:

1) не орієнтуються на представництво інтересів однієї соціальної групи, а намагаються згуртувати максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної й іншої приналежності для розв'язання головних питань поточного моменту;

2) утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу;

3) орієнтуються на тісний зв'язок з державою, її фінансову підтримку [8, с. 541 – 543; 10, с. 151]. Третя ознака сприяє подальшій трансформації політичних партій у *партії картельного типу* (Р.Катц, П.Мейер). На думку дослідників, цей тип стає певною мірою механізмом розподілу державних посад між фаховими групами політиків. Для картельних партій характерні *ознаки*: схожість програм політичних партій; незначні відмінності між членами та нечленами партій; скорочення дистанції між виборцями і політичними лідерами; безпосередній зв'язок політика і виборця в обхід партійної організації; розширене державне фінансування; капіталомісткіші й водночас професійніші й організованіше партійні виборчі кампанії, усе більша подібність лідерів партій на підприємців [4, с. 37 – 38; 10, с. 253].

Інший шлях розвитку партій, альтернативних масовим партіям, – створення партій «нової хвилі», що виникали у 70-х роках ХХ ст. на засадах соціальних рухів (зокрема «зелених»), виступаючи під гаслами розширення громадянських прав, забезпечення емансипації та рівноправності громадян, боротьби за мир і захисту навколишнього середовища. Їхня мета є створення альтернативи класичним партіям представницьких структур, здатних ефективно реалізовувати функцію політичного представництва внаслідок ідейної гнучкості, демократичної організації, децентралізації та посилення ролі місцевих осередків [9, с. 321 – 323].

Розглянувши історичну еволюцію політичних партій, виокремимо їхні особливості в нових соціально-політичних: 1. Перехід від кадрових і масових партій до універсальних (зниження ролі первинних організацій, та ролі членства, підвищення ролі альтернативних партійних структур).

2. Зменшення ролі партій як зв'язуючої ланки громадянського суспільства і держави: (зростання ролі ЗМІ, мережі Інтернет у комунікативних зв'язках із виборцями; перебирання партійних функцій іншими громадськими організаціями; зниження ролі партійної преси і под.)

3. Підвищення значення виборчих технологій у політичному житті. Це натомість зумовлює те, що іміджмейкери принижують роль партійних організацій і активістів у організації та проведенні виборчих кампаній.

4. Зміна взаємовідносин партій і держави внаслідок конституалізації партій, прийнятті законів про партії та вибори, посилення контролю державою за діяльністю партій, державного фінансування партій.

5. Персоналізація політики, посилення впливу партійних лідерів, зменшення впливу і ролі партійних програм.

6. Зміна електорату, який під час вибору орієнтується не стільки на партію, стільки на той образ, який створюють їй засоби масової комунікації [3, с. 226 – 230].

У посткомуністичних країнах існує специфічне становлення в них партійних систем. Зазначимо передусім, що в Західній Європі процес партійного будівництва відбувався знизу, а в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) – згори до низу. Тобто спочатку здійснюється інституційне оформлення еліт (груп інтересів), відтак створюються умови для виникнення й інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі».

Учений К. Джанда вирізняє *типи партій* у країнах ЦСЄ:

1. Масових демократичних рухів («Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» у Чехії, «Саюдіс» у Литві, «Союз демократичних сил у Болгарії», «Фронт національного порятунку в Румунії» та ін.).

2. Залишки комуністичних партій.

3. Відновлені довоєнні (ліберальні, консервативні, селянські).

4. Етнічні (угорські партії в Румунії, Словаччині).

5. Релігійні.

6. Західних політичних цінностей (феміністичні, захисту довкілля і под.).

7. «Екзотичні» (партії шанувальників пива) [9, с. 139].

Дослідник еволюції партійних систем у країнах ЦСЄ Г. Кітчельт називає три (ідеальні) типи партій у період переходу до консолідованої демократії:

1. Програмні – це партії, які пов'язані з існуючими конфліктними лініями та мають ідеологічну і / чи світоглядну основу. Зазвичай вони представляють інтереси певних верств населення, мобілізують групи виборців на основі своїх програмних документів.

2. Харизматичні – партії, ідентичність котрих визначається харизматичним вождем і не прив'язана до змістової складової їхньої політики. Виборці не можуть розраховувати на послідовність і певний результат політики обраного ними лідера. Такі партії погано вписуються в демократичну систему врядування.

3. Клієнталістські, що також заважають консолідації демократії. Такі партії хоч і обіцяють загальні блага, але піклуються передусім про забезпечення своєї клієнтели через розподіл різних ресурсів – субвенцій, податкових пільг, соціальних благ [6, с. 47 – 48]. До цього переліку додамо квазіполітичні партійні структури й етнічні партії.

В основу квазіполітичних партій покладемо своєрідні корпоративні інтереси. Вони відображають поточні інтереси окремих майнових, фахових або інших соціальних груп і діяльністю сприяють задоволенню їхніх приватних вимог. Це: партії-клани, підгрунття котрих родинні зв'язки; партії-профспілки, діяльність яких обслуговує вузькопрофесійні інтереси; регіональні партії, орієнтовані на задоволення вузькотериторіальних інтересів; фінансово-промислові партії, що, використовуючи ресурси певної фінансово-промислової групи, лобіюють відповідні інтереси в центрах прийняття рішень (парламент, уряд, президент, місцеві адміністрації та ін.).

Етнічні партії – результат специфічних міжетнічних відносин, котрі переважно визначаються емоційно різко забарвленим сприйняттям ідей незалежності й суверенітету етнонаціональних і національно-культурних спільнот, почуттям ошуканої гідності народів (зокрема малочисельних). Особливої гостроти подібні відносини набувають на

грунті конфесійних відмінностей порівняльно з базовим («титольним») етносом. Нерідко такі партії виходять за межі системних

Отже, зазначені типології політичних партій, побудовані на засадах критеріїв, котрі враховують нові умови існування соціумів, дають змогу окреслити моделі основних політичних партій, притаманних суспільствам, які трансформуються. Аналіз виокремлених моделей політичних партій засвідчує: кардинальних змін зазнала організаційна структура, що й обумовлює специфіку їх функціонування на сучасному розвитку політій. Один з перших, хто акцентував на визначальній ролі організаційної структури для діяльності політичних партій – М. Дюверже [2].

Перші посткомуністичні партії України мали тенденцію набувати організаційної форми двох типів. З одного боку, існували партії, народжені масовими рухами проти радянського режиму (Народний рух за перебудову). З іншого – у посткомуністичних країнах, як і в Західній Європі, партії зовнішнього походження були вимушені мобілізувати підтримку для їхнього залучення до політичної системи.

Так формувалися масові партії. Спочатку вони діяли у вигляді вільних утворень і не наголошували на розбудові формальної організаційної структури, оскільки були впевнені в своєму успіху завдяки мобілізації протесаного електорату. Наприкінці 80-х і на початку 1990 р. виникали неформальні, переважно небагаточисленні організації, соціальну основу котрих становили студенти вищих навчальних закладів. Український Гельсінський союз (група лідерів Л. Лук'яненко, Г. Горинь, З. Красівський, В. Чорновіл), ухвалив 18 грудня 1988 р. резолюцію про активізацію роботи зі створення в Україні Народного руху (НРУ) за перебудову. З нових партій НРУ, що формально зареєстровано як політичний інститут у 1992 р., нагадував радше масову партію, народжену і підтримувану знизу. НРУ зумів зберегти роль потужної партії національно-демократичного спрямування попри те, що послаблення організації зумовлювала хронічна внутрішня боротьба за владу. Велика кількість партій, сформувалися впродовж 1990–1994 рр., унаслідок розколів потужних політичних партій, котрі згуртовувалися навколо окремих лідерів і нагадували організаційну структуру кадрових партій. Однак діяли й партії, які пристосували традиційну масову партію (комуністичного типу) з сильною дисципліною та організацією внутріпартійного життя до нових умов. Це – Соціалістична партія України (лідер – О. Мороз), а після зняття заборони 1993 р. – Комуністична партія України (очолив П. Симоненко), що успадкувала і організаційну інфраструктуру, і матеріальні ресурси КПРС. Тому спостерігалось збереження за старою комуністичною номенклатурою провідних позицій у суспільстві. На початку незалежності в Україні не відбулося заміни політичної еліти, на відміну від країн Центрально-Східної Європи. КПУ залишалася домінуючою політичною партією на два електоральні цикли [5].

Наступне покоління партій формувалося у 1994–1998 рр. і вже під впливом інших чинників, ґрунтованих переважно на конфігураціях влади. Штучно створені політичні партії потребували формальних організаційних структур, аби виробити масову підтримку, необхідну для електорального успіху. Перша партія такого типу – Ліберальна партія України (ЛПУ), створена керівниками індустриальних галузей виробництва зі Східної України. На тілі соціально-економічної кризи й повільної структуризації суспільства зміцніли групи державно-політичної та бізнесової еліти, яка потребувала легалізації й захисту своїх інтересів. Відповідно, виникали нові партії або привласнювалися існуючі з метою представлення інтересів влади, ФПГ та окремих осіб. Партії в цей період були утворені згори (у межах парламенту або радянською номенклатурою), тому зазнали великих труднощів у формуванні членської бази.

Третє покоління партій формувалося з 1998 р. Головна їхня особливість захист і представлення вузькогрупових інтересів. За природою виборчою стратегією вони нагадують кадрові партії з яскраво вираженим персоніфікованим лідерством та клієнтельно-олігархічним характером. Ідеологія перетворилася на атрибут виборчих технологій або інструмент консолідації політичного активу.

З погляду організаційного розвитку, специфікою першого покоління політичних партій в Україні, котрі формувалися впродовж 1991–1994 рр., було те, що вони переважно утворювалися знизу, внаслідок ініціативи колишніх дисидентів або вияву громадянської позиції політично активних громадян, а не на основі домовленостей у межах парламенту (це практикуватиметься пізніше). Друге покоління виникло у 1994–1998 рр., ґрунтуючись переважно на конфігураціях влади. Штучно створені політичні партії потребували формальних організаційних структур, аби виробити масову підтримку, необхідну для електорального успіху. Третє покоління партій формувалося з 1998 р., і його особливості збереглися до тепер. Політичні партії цього періоду – законсервовані квазіпартійні структури, котрі не мають розвинутої мережі первинних осередків, а отже, і відповідних організаційних ресурсів для повсякденної партійної роботи [5].

Отже, на основі зробленого аналізу особливостей функціонування й головних типів політичних партій у новітніх суспільствах доходимо висновку, що в Україні, як і в інших перехідних суспільствах домінуючими типами партій є всеохоплюючі та картельні за сутністю, і вони ж нагадують кадрові партії за організаційною структурою. До речі, жодна політична партія в Україні не відповідає повністю жодному з ідеальних типів. Політичні партії поєднують особливості декількох типів партій, але мають тенденцію схилитися до одного з них. Політичні лідери в Україні не були обтяжені історичним минулим масових партій і вибирали “всеохоплюючий” тип партій з огляду соціальної бази, а в основу організації партій покладена модель “сучасної кадрової партії”: слабо організовані місцеві осередки, незначне членство, персоніфіковане керівництво.

Список використаної літератури

1. Гантер Р. Вид политических партий: Новая типология / Р. Гантер, Л. Даймонд // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 54 – 61.
2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – М., 2002. – 560 с.
3. Исаев Б.А. Теория партий и партийных систем: учеб.пособ. для студентов вузов / Б.А. Исаев. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 367.
4. Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий / Р. Кац, П. Меир // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 27 – 45.
5. Лебедюк В. Трансформація організаційного типу політичних партій України / В. Лебедюк // Актуальні напрямки розвитку суспільних наук: матеріали міжнар. науково-практ. конф. (Львів, 17 – 18 серп. 2012 р.). – Л., 2012. – С. 104 – 106.
6. Михалева Г. М. Российские партии в контексте трансформации. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 352 С.

7. Парти́йна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – 320 с.
8. Рэндолл В. Гипотеза «всеохватности». Растущие партии достигают сродства между собой // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза /В.Рэндолл// под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 540 – 558.
9. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология: учебник / Л. Сморгунов. – М.: РОССПЭН, 2002. – 472 с.
10. Шведа Ю.Р. Партії та вибори: енциклопедичний словник /Ю. Р. Шведа – Л.: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.

TYPOLOGY OF POLITICAL PARTIES IN TRANSITION SOCIETY (THE CASE OF UKRAINE)

Nataliya Sestak

Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration,
Str. University 14, 88000 Uzhgorod, Ukraine
e-mail: natalia.shestak@mail.ru

The article characterized the typology of political parties in transitional societies. The author notes that typology parties in transitional societies depends on the characteristics of their development. In this article the typologhitzatsiya G. Kitchelta, K. Dzhandy, R. Gantera. Characterizes the main types of political parties in Ukraine. It is noted that these types are extensive and cartel party. It is concluded that different generations of political parties in Ukraine and the specifics of their education.

Keywords: party, party system, party system in Ukraine, catch-all parties, cartel party, staff party.

ТИПОЛОГИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ПЕРЕХОДНЫХ ОБЩЕСТВАХ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ)

Наталья Шестак

*Ужгородский национальный университет,
факультет общественных наук, кафедра политологии и государственного управления,
ул. Университетская 14, 88000, Ужгород, Украина
e - mail : natalia.shestak @ mail.ru*

Анализируются особенности типологии политических партий в переходных обществах, в частности типологизация Г. Китчельта, К. Джанды, Р. Гантера. Характеризируются основные типы политических партий в Украине, специфика их образования.

Ключевые слова: партия, партийная система, партийная система Украины, всеохватные партии, картельные партии, кадровые партии.